

Denk als een moeras. Overleven in het antropoceen

Marleen Wynants

Welk stuk van de aarde is inmiddels nog niet aangetast of veranderd door menselijk ingrijpen? De afwachtende houding van de politieke wereld maar ook van de burgers zelf toont dat mensen hardnekkig achter de zaken blijven aanhollen en blijven rekenen op het zelfherstel van de natuur of op een mirakel. Wordt het leven in het Antropoceen dan eindelijk toch een constructief proces van verzet tegen de uitroeiing van de natuur en de mens zelf? Stappen we overtuigd in het Sustainoceen? Met kunst in een confronterende rol tussen activisme en solidariteit en tegelijk het delicate (ver)bindmiddel?

Een reflectie over het voortbestaan van de aarde en haar bewoners, los van de ontsnappingsroutes naar Nieuw-Zeeland of andere planeten dringt zich op.

Wat volgt is een verhalende aanvulling op de talloze wetenschappelijke studies, kunstprojecten en activistische (burger)bewegingen die er maar niet in slagen om beleidsmensen, industriële en economische ondernemers en andere beslissingnemers ertoe aan te zetten een drastische halt toe te roepen aan het vuile leven dat we leiden, zowel ecologisch, sociaal als ethisch. Jaren geleden kon de journa-

listiek ook het leven van politici en industriëlen miserabel maken vanwege zijn sterke sociale functie. Helaas zijn de gigantische mediastructuren van nu niet langer begaan met echt maatschappelijk engagement en disruptieve, zij het constructieve acties.

Een reflectie over het voortbestaan van de aarde en haar bewoners, los van de ontsnappingsroutes naar Nieuw-Zeeland of andere planeten dringt zich op. Met het moeras als metafoer, om niet langer te reflecteren 'over' maar 'vanuit' en tegelijk een aantal sluimerende gevoelens en gevoeligheden te activeren.

'Today we no longer have the right to pretend that we command a unique position from which we can view the truth about the world. We must learn not to judge different areas of knowledge, culture, or art, but to combine them and to establish new ways of coexistence with those who enable us to meet the unique demands of our time.'

Ilya Prigogine & Isabelle Stengers, Order Out of Chaos: Man's New Dialogue With Nature, 1984

Terwijl de academische correctheid zich de komende jaren verder buigt over het formeel dateren en benoemen van het Antropoceen tijdperk als opvolger van het Holoceen, gaat de impact van de menselijke activiteiten op de Aarde genadeloos door.

Tot zover is het Antropoceen een vernederend verhaal over misbruik en verwaarlozing, vergoelijkt met illusies. Toch zijn er altijd en ook de laatste decennia een veelvoud van sociale en culturele organisaties, burgers en initiatiefnemers geweest die buiten de

gangbare lijnen kleuren. Met als gevolg talloze grassroots engagementen die vooralsnog de meest overtuigende antwoorden geven op de dramatische uitdagingen in een zielloze en verstedelijkte wereld. Opnieuw beginnen is geen optie. Kunnen we van dit Antropoceen een tijdperk maken waarin de sporen van het menselijk leven niet langer lidtekens van vernieling en mishandeling zijn, maar tekenen van een verbondenheid tussen mensen en natuur en tussen mensen onderling?

Hoe is het met die mensen gesteld trouwens? Eén op zeven mensen heeft geen drinkbaar water, één op drie mensen is obees en één op elke 122 mensen is intern verdreven of vluchteling. 62 mensen bezitten samen meer dan de andere 3,5 miljard. Meer dan 1200 journalisten kwamen om in oorlogen sinds 1992, meer dan 46 miljoen mensen zijn slachtoffer van slavernij en één op drie vrouwen krijgt te maken met mishandeling of verkrachting.

Kunnen we van dit Antropoceen een tijdperk maken waarin de sporen van het menselijk leven niet langer lidtekens van vernieling en mishandeling zijn, maar tekenen van een verbondenheid tussen mensen en natuur en tussen mensen onderling?

Ondertussen proberen wetenschappers Neanderthalers te clonen, anderen zoeken water op Mars en de Maan wordt een archief om te bewijzen dat de Aarde ooit bestond. Verticale landbouw wordt ontwikkeld in bunkers van WOII onder de metrotunnels in Londen, we vertrouwen een Wolk voor alle databeheer en computing en omdat het Land en de verbeelding uitgeput zijn, wordt vanuit het *Seasteading Institute* grootschalige projectontwikkeling op het water opgestart. De techno-utopische ontsnappingsroutes en de miljoenen investeringen in het onderzoek naar het genezen van ouderdomsziekten van de ultra-vrij-markt-denkers van Silicon Valley en de testosterongeladen oude-school-nieuwe-stijl-ondernemers zijn onnipotent. De Elon Musks, Peter Thiels en Richard Bransons van deze wereld beweren geïnspireerd te zijn door democratie en filantropie, maar hun Bono-Clooney-factor is hoog. Het enige vluchtelingenkamp dat deze wel-doeners aangrijpt, is het vluchtelingenkamp voor belastingontduikers. En terwijl de nationale, regionale en lokale overheden alle mogelijke informatie over hun burgers overdragen aan private platformen en bedrijven, is er tegelijk ook een ongelofelijke lobby aan de gang voor de productie van onwetendheid. Welkom in het Antropoceen.

De kolonisatie van de natuur

De wisselwerking tussen mens en natuur was en is heel vaak een éénrichtingsverkeer in functie van de mens. Evenveel pogingen worden ondernomen om die kolonisatie van natuurlijke ecosystemen tegen te houden of te herstellen, maar die ambitie is er één van tegenstroom en van een heel complexe aard.

Mijn grootvader Jan Pauwels was een stroper in het Geels Gebroekt, een veenmoeras van meer dan 500 hectaren in het noorden van België. Dit vroegere overstromingsgebied van de Kleine Nete verdween vanaf 1959 bijna volledig ten voordele van industriële landbouw. Met uitzondering van een klein gebied dat door de Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen als Natuurreserveaat werd gered. Mijn grootvader werd de eerste officiële boswachter van De Zegge.

Moerassen zijn hybride plekken, transitieplekken tussen water en land: van geïsoleerde veengebieden tot enorme kust-zout-moerassen. Door hun ontoegankelijkheid werden ze als verloren terrein beschouwd en na de Tweede Wereldoorlog was het droogleggen ervan een algemeen aanvaarde praktijk. De dieren, planten en mensen die er woonden waren op zijn minst een beetje vreemd of compleet gevaarlijk, met weinig tussenin. Nochtans zijn moerassen bijzonder waardevolle ecosystemen, gigantische sponzen die de effecten van overstroming en wateroverlast modereren. Moerassen en veengebieden absorberen CO₂ die alleen vrijkomt bij drooglegging en wanneer het water wordt weggetrokken. Bovendien zijn moerassen zuiverende watersystemen voor de chemicaliën van menselijke activiteiten, landbouw en industrie. Oude moerassen zijn ook bronnen van brandstof, turf genoemd. Turfsteken was in het noorden van België een seizoensgebonden arbeid voor armere en nomadische boerenfamilies vooraleer de productie van kolen, olie en gas op gang kwam. Turf werd ook uitgevoerd omdat het ijzererts bevatte.

'In 1933 hebben we de laatste boot met turf geladen die naar Duitsland ging. Er was geen vraag meer naar,' aldus mijn grootvader.

Als kind opgegroeid in het Geels Gebroekt, wist hij dat de winter overstromingen inhield. Toch kon hij zijn jonge vrouw overtuigen om exact daar een huis te bouwen en een zelfgemaakte schuit zou hem toelaten te vissen wanneer het water steeg, zijn ouders te bezoeken verderop in de straat of hen op te pikken voor gebakken paling met brood.

'De overstromingen duurden nooit lang en de vis zwom uiteindelijk tot aan de drempel,' vertelde mijn grootmoeder. 'En eigenlijk waren die seizoenen met al dat water en met die boot ook heel plezant.'

Achter hun bescheiden bakstenen huis was een diepe put gegraven die zich vulde met kristalhelder water, door mijn grootmoeder gebruikt om de was te doen. Meestal bleef het water helder tot een volgende overstroming en dan werd een nieuwe put gegraven. De oude diende dan om snoek en paling in leven te houden tot ze in de pan terecht kwamen. Midden jaren zestig werd het water in de putten ronduit vuil en bleef zo. De tijden waren aan het veranderen.

Ondertussen verzamelden natuurwerkers zich dagelijks rond de tafel bij mijn grootouders. Een team van vrijwilligers aangevoerd door Marcel Verbruggen, conservator van het reservaat, filmer, fotograaf en de eerste ecologische activist van de Lage Landen. Samen probeerden ze het moeras te redden en de dreigingen te beperken: de geplande ruilverkavelingen overal, de industriële landbouw ten noorden, het Olens Fabriek in het westen, de kernreactor van Mol in het oosten en niet te onderschatten, de lokale bevolking van arbeiders en werklozen die de nabijheid van het moeras zag als een gebrek aan vooruitgang. Maar de Roerdompstraat, de betonweg dwars door het veengebied, werd voltooid met als gevolg dat sinds de jaren 50 een aantal energieverblindende pompgemalen de vallei tot aan de Kleine Nete tevergeefs proberen droog te houden. (Hetzelfde fenomeen doet zich voor in Brussel bijvoorbeeld, waar de urbanisatie van de Zennevallei geen rekening hield met het toenmalig landschap.)

Maar door de volharding van de natuurwerkers in De Zegge was er daar tenminste een uitstel in de vernieling en vervuiling, ook al telt het natuurreservaat op dit moment nog slechts 111 hectaren. Zonder hen was er niets overgebleven. Als geprivilegeerde getuige

van hun conversaties en acties, leerde ik dat de strijd tegen het water fortuinen zou blijven kosten en dat de vervuiling geen natuurlijke oorzaken had. Maar vooral dat in tijden waarop we rekenen op disruptieve systeeminnovatie, een grassroots groep van mensen met een gemeenschappelijke inzet dingen in gang kan zetten zonder bureaucratie noch overhead. Aan de tafel in het huis van mijn grootouders werd niet langer meer aan het moeras gedacht, ze waren er deel van. En dat is het team van De Zegge anno 2017 nog steeds, ook al staat de tafel nu in het officiële Zeggehuis.

Van het opportunisme van de natuur tot productief landschap

De biotopen van natuurwerkers zijn vaak metaforen voor de samenleving die zich eromheen afspeelt, met haar migraties, het verdwijnen van de publieke ruimtes, de exoten versus de oorspronkelijken, de freewheelers binnen de *commons*.

De strijd tegen de verderschrijdende vervuiling van het water en de verschraling van het land door industriële veeteelt, kortzichtige beleidsmensen en fortuinjagers is nog lang niet gewonnen. Of het nu De Zegge, het Eggersbos is of de Canonball en Missouri rivieren. De secure maar vaak ook radicale manier van aanpak zou inspirerend kunnen werken voor die andere biotopen: de sociale, daar waar de intermenselijke solidariteit op het spel staat; en de artistieke of culturele waar kwaliteit en talent dreigen onderuit gehaald te worden door slecht en te veel snoeien.

Stedelijke groei en industrialisatie betekenden het wegvallen van publieke ruimtes en natuur. Mensen verloren de directe link met het land en met mekaar. Wat onderweg ook verloren ging, is wat schrijver Daniël Robberechts noemde 'een leesbare structuur waar de gemeenschap zich mee identificeert'. Dit werd visueel zeer duidelijk in

het vogelperspectief van de films van Jef Cornelis die sinds de 1960s het zieke landschap van Vlaanderen in beeld bracht. In haar opgelegde structuur is het opvallendste kenmerk de verlengde achtertuin met een reeks koterijen. Of een horizontale serie van kamers voor jezelf als je wilt, noodzakelijke ruimtes voor de knutselende en prullende mens die in de latere architecturale plannen voor woonwijken en appartementsgebouwen straal werden genegeerd.

***We moeten opnieuw leren denken
als een groep, lokaal en globaal.
'Denken als een moeras' kan daarbij
helpen en die notie is niet nieuw.***

Het gaat al lang niet meer over het oude landschap, eerder over het eigen landschap of *paysage augmenté* zoals de Brusselse landschapsarchitect Bas Smets het noemt.

Ons voortbestaan hangt niet af van onze controle over de aarde maar over onze gezamenlijke capaciteit om de vernieling ervan te vermijden. Niemand heeft de overkoepelende controle. De vijand, als er één is, is niet zozeer de eliteklasse maar een set van onderling afhankelijke systemen door ieder van ons mee vorm gegeven: onderwijs, religie, economie, financiën, sociaal, politiek, architectuur, technologie, kunst en cultuur. Maar ook tot in het absurde toe in stand gehouden zelfs wanneer ze fataal begonnen te falen. Vandaar die nood aan disruptieve innovatie en sterke, gemeenschappelijke verbindingen tussen mensen. We moeten opnieuw leren denken als een groep, lokaal en globaal. 'Denken als een moeras' kan daarbij helpen en die notie is niet nieuw. *Think like a forest,*

act like a meadow (2010) is een artikel van de antropoloog John Jordan waarin hij voortgaat op wat hij noemt 'onverwachte en echte eigenschappen van de wereld om buiten de mens te denken'. Als we het Antropoceen willen overleven, moeten we actief manieren verzinnen waarbij we opnieuw inzoomen op onze verbinding met de plaats waar we (willen) leven. In 2013 publiceerde de antropoloog Eduardo Kohn een boek met methoden om na te denken over de wereld die we delen met de levende natuur: *How forests think*. En in zijn boek *How to Thrive in the next Economy* (2015) legt John Thackara (zie recto:verso nr 72) opnieuw de noodzakelijke link met de natuur in zijn hoofdstuk *Grounding: From heal the soil, to think like a forest*.

De rol van computers in de stagnatie van onze cultuur

En het zijn niet alleen de atomen maar ook de bits. Data en Goliath. Een van de lastige vragen blijft of de digitale technologie ons direct contact met de natuur weggehaald heeft ofwel de vitale link met de natuur is.

'(...) tot op welk punt is het nog geoorloofd om technologische oplossingen volledig te vertrouwen, om onze steden te vullen met krachtige toestellen voor nog snellere consumptie? Is het nog gepast om industrie en landbouw tot in de steden te brengen die zo wanhopig verlangen naar collectieve en publieke ruimtes?'

Stefano Boeri, in We Can Change the Weather, Crosstalks, 2010

De omslag naar de cyborglandschappen in de steden is een feit. Meer verbonden groene plekken, meer zuivere lucht, meer gedeelde ruimte. En ja: zal in het post-Antropoceen het menselijke genoom zo veranderd zijn dat het daaruit onstane individu niet langer als menselijk wordt beschouwd? 'Wat als we uit het clonen van een Neandertaler zouden leren dat onze nieuwsgierigheid groter is dan onze empathie?' vraagt Zach Zorich zich af in *Archeology* (2010, Volume 63, Nr 2). Is het een verlies-verlies sowieso? Sommige mensen denken van niet en zullen elke mogelijke ethische wet overtreden. En het zou niet de eerste keer zijn.

Kunstenaars, architecten, journalisten, hackers en wetenschappers één front

Misschien moeten we de notie van het Antropoceen begrijpen in de zin van leven als een proces van niet-sterven, niet te verwarren met een wens naar onsterfelijkheid. De architecten Shusaka Arakawa en Madeline Gins maakten hun levenswerk van 'Architectuur tegen de dood' of de productie van 'niet-sterven'. Ze sloten aan bij de Franse fysioloog en bioloog Xavier Bichat die in de 19de eeuw al schreef dat leven een geheel van functies is die weerstaan aan de dood. Over leven en dood nadenken in deze termen betekent een complete inversie van de betekenis die ze vandaag nog steeds hebben: de dood is niet langer een gebeuren, het is een proces. Met als gevolgtrekking: het leven is niet langer een gegeven, het is een constructief proces van verzet. Misschien biedt dit soort van denken een zingeving aan het leven zonder de dreiging van de dood en meteen een toekomstperspectief dat we zo dringend nodig hebben?

The Foreign Office van de Britse regering publiceerde een rapport dat als we niet van koers veranderen, op minder dan dertig jaar de industriële beschaving in mekaar stort door catastrofale voedseltekorten, veroorzaakt door een combinatie van klimaatverandering, watertekort, energiecrisis en politieke onstabieleit. Geen paniek, want het goede nieuws is dat de wetenschappers achter het model zelf niet geloven in de voorspelbaarheid ervan: het model houdt namelijk geen rekening met het feit dat mensen misschien zullen reageren op toenemende crisissen door hun gedrag en beslissingen te veranderen.

Het rapport werd voorgesteld door het crowd-funded onderzoeksplatform Insurge Intelligence tijdens Challenge Power, de tweede Logan CIJ-conferentie in maart 2016. Tijdens deze nomadische en lokaal geaarde happening streven journalisten, hackers, wetenschappers en kunstenaars één doel na: recht op vrijheid en democratie voor iedereen. De drijvende kracht was Gavin McFadyen directeur en oprichter van het *Centre for Investigative Journalism in London*, die overleed in oktober 2016. Zijn engagement ging uit naar de principes van sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, vrijheid van pers en meningsuiting, klokkenluiders en ecologie. En er is meer, zoals Edward Snowden tijdens de afsluitende teleconferentiesessie zei: 'We moeten niet alleen achter iets staan, we moeten het ook durven zeggen.'

Tijdens die laatste Logan CIJ-conferentie, werkten enkele straten verderop in het *Haus der Kulturen der Welt* Jacob Appelbaum en Ai Wei Wei samen aan de installatie *The Art of Dissent*. Is dit soort van connecties weg te wimpelen als louter opportunisme of weer een andere metafoor of ander symbool? Ik zie het als een zoveelste onderdeel van toenemende transformatieve dialogen. Observeren, verbinden en interageren. We hebben die beelden nodig, we hebben die woorden nodig en we hebben die interactie nodig, zo open, zo delend en zo respectvol als we ze kunnen ontwerpen.

Deze tekst is gebaseerd op het essay *Think Like A Swamp* dat verscheen in *Manmade*, eds. Tim Joye, Benoit Strubbe en Mathieu de Meyer, Hannibal, 2016.

Het boek *Manmade* – gelinkt aan de gelijknamige tentoonstelling in Raversyde in 2016 – is een confronterende ontdekkingsreis van hedendaagse kunstenaars en filosofen met archeologische achtergrond en futuristische verbeelding. Met bijdragen van o.m. Luc Deleu, Allan Sekula & Noël Burch, Simon Faithfull, Nicolas Floc'h, Maarten Vanden Eynde, Brandon Ballengée, Frans Gentils, Tuur Van Balen & Revital Cohen, Louis De Cordier, Antfarm.

Bio

Marleen Wynants is onafhankelijk journaliste en publiciste. Sinds 2003 leidt ze Crosstalks, een interdisciplinair platform aan de VUB (Vrije Universiteit Brussel). Crosstalks koppelt academisch en corporate onderzoek aan kunst, architectuur en design, op zoek naar nieuwe inzichten en pre-trajecten voor een ecologische en duurzame toekomst. Wynants begon als muziekproducer, presentator en contentresearcher voor de officiële Belgische Radio en Televisie in het pre-commerciële stadium en schreef kinderboeken, korte verhalen en een groot aantal artikelen en columns over kunst en wetenschapsprojecten en over de mensen erachter.